
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Исторически факултет

Катедра Етнология

ИДЕНТИЧНОСТ НА БЪЛГАРИТЕ В БОСИЛЕГРАД И ДИМИТРОВГРАД ПРЕЗ ХХІ ВЕК

АВТОРЕФЕРАТ

На дисертация за присъждане на образователната и научна степен
„доктор“ в професионално направление 3.1. Социология,
антропология и науки за културата

Изготвил: Валентина Недялкова Неделчева

Научен ръководител: Доц. д-р Таня Бонева

София

Февруари 2017

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита на 09. 01. 2017 г. на заседание на Катедра Етнология при Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“

Дисертацията се състои от увод, 6 глави, заключение и библиография – общо 323 страници.

Защитата ще се състои на открито заседание, на 12 април 2017 г., от 14 часа в зала №2

Дисертационният труд е на разположение в Катедра Етнология, при Исторически факултет на СУ „Св. Климент Охридски“. Теренните материали са архивирани в Архив на Катедра Етнология под номера: ИФ-АКЕ 413/2016 и ИФ-АКЕ 414/2016.

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА

Двустранните съседски отношения и присъединяването на Сърбия към Европейския съюз са важни аспекти от развитието на българската дипломация през ХХІ век. В контекста на тези две теми обаче, неизбежно, от политици и партии с различни позиции в управлението (опозиция или управляващи), в публична употреба се поставя въпросът за българското малцинство. Това е обвързано и с трактовки по темата, свързана с Ньойския договор (1919 г.) като национална трагедия, които често изграждат информационния поток от политическото говорене. От друга страна, тематиката, касаеща българите извън България (намиращи се там по силата на различни фактори) и техните взаимовръзки с родината, също често са обект на публични дискусии, предвид социално-политическите условия в страната в днешно време. Границите, от своя страна, се превърнаха в един от най-употребяваните термини в общественото пространство (в международен и локален аспект) в последните няколко години. Типично приписваната им функция на разделител е поставена на изпитание, вследствие на различни, динамично протичащи процеси. Така, те се превръщат в интересни за изследване обекти. Комбинацията от тези два фактора може да бъде намерена в специфичната ситуация на българите в Босилеград и Димитровград и именно заради това те са център на настоящата работа.

Промените, започнали с разпада на Югославия през 90те години, раждат нова ситуация, в рамките на която българското малцинство живее. Това дава основание за нов изследователски поглед върху въпроса. Смисълът от подобно поучване трябва да се търси във факта, че то може да покаже особеностите, които тази общност притежава и които биха могли да я разграничат от останалите „българи зад граница“ – а това да доведе до промяна или преосмисляне на политиката към нея от страна на българската държава.

Интересът ми към проблематиката на сръбско-българската граница започна с изследване за магистърската ми теза, свързано с периода на Югославия (и по-конкретно първата от тях – 1992-1995), ембаргото като частен случай на политиката и отражението му в регионите от българската страна на границата. Задълбочаване на аспектите на тази проблематика в дисертационен труд е логична следваща стъпка. С прехвърляне на проучването „отвъд“, фокусът му също беше изместен. Въпросите за идентичността на едно малцинствено население и динамиките, които тя би могла да претърпи с оглед на бурното историческо развитие на региона като цяло и на общността в частност, представят интересна база за провеждане на етноложко изследване. Предвид това, граничните малцинствени центрове Босилеград и Димитровград се очертаха и като логични средоточия на научния интерес.

Обект и предмет на изследването

В настоящия дисертационен труд обект на изследването са българите в днешна Сърбия, като в по-тесен аспект то е концентрирано върху двата града, разположени по границата със съседната ни държава – Димитровград (до 1950 г. – Цариброд) и Босилеград. Изборът им за настоящото проучване не е случаен – те представляват особено интересен пример за това какви са последиците от големите промени, сполетели региона на Балканите в последните 25 години, но същевременно отразяват и собствени локални специфики, свързани с граничното им положение и малцинствен статут.

Така очертаваният обект (събиращ в себе си две отделни аналитични единици) на изследване е многоизмерен в своите особености, но за целите на проучването е избран един аспект, който ще бъде централен – това е голямата тема за идентичността. Тя ще бъде поставена в контекста на неговите специфични нюанси, като определя и предметната област на работата. Предметът обаче, имайки предвид особеностите на обекта, събира в себе си две основни изследователски полета – гранично и малцинствено. Те са определени от една страна от факта, че Босилеград и Димитровград са типичните гранични градове, ситуирани в близост до държавната граница и гранично-контролно пропускателни пунктове. От друга – заради преобладаващото в тях население, числящо се към българското малцинство в страната. В този смисъл, обектът на изследване попада едновременно в полето на интерес на граничните проучвания, както и на тези, свързани с идентичност на националните малцинства. Тази специфика определи сложна структура на предмета, която ще отрази и двете направление и ще балансира в избирането на най-подходящи стратегии на подход към темата.

Хронологически темата е вместена в последните 15 години, ограничени от смяната на режима през 2000 г. до 2015 г., когато се проведе последното теренно проучване. В анализа е включен и ретроспективен преглед, който показва развитието на граничните и малцинствени концепции, свързани с общността от периода на нейното обособяване извън България с Ньойския договор (1919 г.) до 2000 г. Този преглед служи за очертаване на тенденциите, през които тя преминава, но няма амбиция да бъде изчерпателен или обстойно анализиран. Неговата функция е да покаже зараждането на някои процеси, които се наблюдават в основния за изследването период – 2000-2015 г.

Цел и задачи пред изследването

Целта на дисертационния труд е да покаже състоянието в XXI век на идентичността на една българска общност зад граница – живееща в непосредствена близост до границата с България – в градовете Босилеград и Димитровград. Това ще се случи, имайки предвид от една страна промените, които се случват в държавата (тогава Югославия, днес Република Сърбия) след падането на режима на Слободан Милошевич през 2000 г., ролята на граничното положение и малцинствения статут. Заедно с това,

дисертационният труд ще се опита да очертае основните направления, по които се развиват идентичностните нагласи на това малцинствено население и да осмисли причините за това.

Основните две перспективи, които дисертационният труд ще използва, са свързани със специфичните особености на обекта на изследване и тяхното влияние върху идентичността – те се проявяват в граничния и малцинствен аспект. В този смисъл, за да бъде постигната поставената цел, са възприети набор от задачи, чието реализиране ще даде възможност за анализиране на проблема, заложен в заглавието в избраната конкретна насока. Те представляват набор от взаимовръзки, чието изясняване ще доведе до детайлно представяне на въпроса за динамиката на идентичността в Босилеград и Димитровград. Методологическите перспективи и възгледи, от позициите на които са оформени тези задачи, са разгледани в Глава I. Следващите 5 глави очертават и 5те изследователски задачи:

- първата поставена задача предполага да се анализират концепциите, свързани с предмета на изследване през призмата на основните научни парадигми и подходи, имащи отношение към идентичността, границите и малцинствата като категории на анализ; да се очертаят тези, които изследователят оценя като приложими и използва в течение на разработване на тезата;

- задълбоченото изясняване на природата и структурата на обекта на изследване е приоритет на изпълнението на втората задача и е развито в представяне на състоянието в исторически план на двата града (от попадането им извън България по силата на Ньойския договор и окупацията, извършена от Белград през 1920 г. до началото на промените и преминаването към демократичен режим на Югославия (към този момент вече СР Югославия) през 2000 г. и динамиките в двете основни отправни точки на изследването – граничната и малцинствената им характеристика;

Главната функция на изяснените дотук задачи се състои в извличане на фундаментална информация за особеностите на изследователския обект в рамките на предмета и избрания хронологическия отрязък. Те представляват и базата, върху която ще се развива анализът на съвременните аспекти на идентичността и нейните особености. Задълбочаването на проучването ще бъде направено посредством следващите 3 задачи:

- третата задача е продиктувана от необходимостта от проследяване на въпроса с обществено-политическите обстоятелства, в което се развива обектът на изследване (и двата му центъра) през XXI век, поставяйки акцент върху неговия малцинствен статут в Сърбия; чрез нея се изясняват изградените съвременни политики спрямо общността от страна на държавата Сърбия и държавата България след 2000 г.; също така описва средата, обособена в двата града, фокусирайки се върху местните политическите проявления;

- четвъртата задача се занимава с очертаване на проявленията на идентичностите, които се наблюдават в двата града; те представляват сложна мозайка от различни нюанси, повлияни както от границата, така и от статута на малцинство, който населението притежава;

- петата и последна задача е определена от някои резултати от теренното изследване, очертаващи зависимости и концепции, които първоначално не се намираха във фокуса на проучването – а именно – диференциране на двата града и същевременно разглеждане на особеностите на всеки един от тях през собствената му призма на развитие; тази последна задача показва най-ясно ролята на границата (видима и „невидима“) във формирането/отграничаването/деконструирането на идентичности и конструкции;

Така очертаните задачи на дисертационното изследване кореспондират и с въпросите, на които всяка от главите ще отговори, с помощта на които ще се конструира и отговор на основния такъв – какви са характеристиките на идентичността на българското малцинство в XXI век. Всеки от тях допълва в по-големи детайли картината на изследователския проект.

Методи

Настоящата дисертация е концентрирана върху въпроса за съвременните проявления на идентичности в един граничен регион, като в частност, обектът е група население, живеещо като национално малцинство. Тези две фундаментални особености рамкират и методическите основания на изследването. Те са избрани в стремежа на автора да представи максимално близък и коректен поглед върху проучваните процеси. Използваните методи в дисертацията са съобразени със спецификите на обекта и научното направление, като са разделени в две категории: методи на емпиричното изследване и метод на анализ на данните.

Изследователски процес

В подготовката на теренното проучване беше изготвен списък с тематични области, обхватът на който, с течение на работата, беше преработван и допълван. За целта бяха проведени следните теренни изследвания: две 10дневни теренни визити в Босилеград – в началото на 2014 г. и в началото на 2015 г.; две едноседмични теренни проучвания в Димитровград – в края на 2014 г., (по време на изборите за Националните съвети) и в началото на 2015 г. Допълнително бяха проведени 4 няколкодневни терена със същата дестинация.¹

---

¹ По време на теренни изследвания в двата града през 2014 г. бяха проведени общо 15 интервюта с общо 17 информатора; през 2015 г. проведените интервюта бяха 17 с общо 22 информатора (с 5 от тях бяха провеждани интервюта и през 2014). Така общият брой на интервюта възлиза на 32, а общият брой на отделните информатори – на 34; Отделно, през 2014 г. беше проведена дискусия с 6 участника – представители на едно от гражданските сдружения в Босилеград, а през 2015 – две дискусии тип фокус

Първоначалните резултати, теоретични и емпирични, се оказаха от решаващо значение за темата, тъй като вследствие на това бяха направени някои корекции, свързани с нея - първоначалният вариант на заглавието включваше термина „Западни покрайнини“, служещ за географско детерминиране, вместо „Димитровград и Босилеград“. В течение на изследването, базирайки се и на резултатите и теренните наблюдения, беше иницирирана промяна в заглавието с аргумента, че „обобщеният“ термин не отразява ситуацията „на терен“ в Сърбия, а по-скоро политически и обществени нагласи, белязани с обобщителен (защо не и есенциалистичен) характер, които по същество са дистанцирани от случващото се отвъд западната ни граница. Това беше обосновано и от представянето на темата на конференции и научни прояви от различен мащаб, в страната и чужбина, в рамките на които възникнаха различни дискусии по въпроса.

ГЛАВА I МЕТОДОЛОГИЯ, МЕТОДИ И ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА – ПЪТЕВОДИТЕЛ НА ПРОУЧВАНЕТО.

В Глава I е разкрита методологическа стратегия, която проучването следва в опита си да постигне поставената изследователска цел. Тя разглежда структурата на работата като процес, следващ определена логика и причинно-следствени връзки. Изходните позиции са разкрити в **т.1. Методология на изследването**. Тя позиционира дисертационния труд в полето на качествените изследвания, избирайки за основна перспектива парадигмата на интерпретативната антропология и залага на разбирането ѝ, че социалното действие трябва да се анализира през гледната точка на обекта на изследване (наричан още актьор).

Подробен разбор на методите се прави в **т.2.Изследователски стратегии и методи**. Имайки предвид изказаното по-горе, те са типични за интерпретативния възглед, но изхождайки и от концепцията за епистемологичния анархизъм, са използвани и такива, характерни за количествените изследвания. Тази концепция определя и използването на някои общи методически инструменти, отразяващи базата, върху която стъпва изследователят, подхождайки към проблема. Това са: етнографският метод, херменевтиката, методът *verstehen*, т.нар. „потъване“ или „потапяне“ на изследователя, и методът на “триангулация” (въплъщение на епистемологичния анархизъм), обособяващ използването на различни гледни точки/ъгли, през които да се погледне към даден проблем, често обединяващи качествени и количествени методи.

групи с ученици от гимназията в Босилеград – с ученици от 9 клас, посветена на обучението на български език в градовете; с ученици в 12 клас, свързана с възможността за висше образование в България. Важни в този аспект бяха и възможностите за проучване в местните библиотеки в двата града, които освен с голямо количество краеведска литература, запознаха автора и с локалната периодика (вестници и списания) – важен документален извор за живота на общностите.

Детайлното представяне на използваните методи изисква разделянето им на две големи групи, обобщаващи методологическата рамка на дисертацията: методи за емпирично изследване и методи за анализ на събраните данни. Първата група включва изследване на случай или т.нар. case study, неформални, неструктурирани, полуструктурирани и сдвоени интервюта, включено наблюдение, фокус групи, анализ и синтез и исторически метод. Втората група методи е необходима за обработване на масивното количество текстова информация, обособяването на модели и данни, които могат да се свържат с установени теоретични такива, или на свой ред да създадат нови чрез нова интерпретация. От тях са открити сравнението, историческия метод, анализът на риториката, критичният дискурс анализ.

На последно място, изхождайки от опита на учени, занимаващи се със сходна проблематика, са изведени и методите, свързани с практически изследвания. Трансграничният подход (cross-border approach) на Хенк ван Хоутум показва как се променят възгледите към границата и граничния регион. Акцентът вече е поставен върху възможността за контакти, която границата и близостта до нея предоставя. Важна за дисертацията е и теорията за приспособяването на Хауърд Жилс. Тя е използвана, защото описва и се опитва да обясни ситуациите, в които индивидът показва различни само-категоризации, които той има, в зависимост от конкретната ситуация. Чрез нея се прави опит за обяснение на поведението на информаторите в различната среда, в която са наблюдавани, съответно и т. нар. превключване, който се наблюдава – а именно – промяна вследствие на промяна на събеседника. Изследването използва като инструментариум модела на Георги Шепели (Csepeli 2000, Örkény and Székelyi 2015) за проучване на факторите, които влияят върху идентичността малцинствени/диаспорични групи. Този подход е приложим, тъй като е базиран на достъпни и релевантни за състоянието на общността параметри. Чрез него се изгражда хипотеза за предразположението на дадена група да промени идентичността си, като се разглеждат два типа фактори – т.нар. емоционално-афективни и житейските избори. За изследването на този случай бъде приложена и разработената методология, описана от Доналд Хоровитз (1985) и Юлияна Фюзеси (2006). Тя се състои от набор от фактори, произлизащи от ситуацията, в която се намира малцинството и двете „засегнати“ от казуса държави. Стъпвайки на тях, учените изработват методология за „измерване“ на вероятностите, които могат да доведат до иредентизъм.

Изследването е построено чрез анализ на две нива. От една страна, събраният теренен материал и данни са пречупени през призмата на промяната, която настъпва през 2000 г. в Сърбия и се разгръща в последиците, които това има спрямо изследвания обект; неизбежно в този аспект става и сравнението с предходните периоди. От друга страна – втората плоскост, в която е поставен проблемът, е „сблъсъкът“, очертан от идеята за сравнение между: дискурсивните модели (изградени и изграждащи се), свързани с границата и идентичността в рамките на един граничен регион, и социалните практики, които показват (отричат или потвърждават) степента, до която

тези дискурсивни модели са възприети на практика. Това разграничение (и сравнение) се очерта по време на теренното изследване, отразявайки разреза между предварителни (теоретични, публични и явно артикулирани) нагласи и кодираните в практическите действия прояви.

Предизвикателствата и трудностите, появили се по време на провеждане на проучването, са представени в **т.3.Предизвикателства и проблеми пред изследването**. Те са обособени в две категории – методологически – свързани с възгледи и разбираня, които може да се окажат проблематични с оглед на изградената изследователска стратегия; и практически – отразяващи конкретни аспекти от теренната работа.

Място в тази глава е отредено и на разбор на проучванията, посветени на обекта на изследване – **т.4.Изследвания, посветени на обекта, като източници на дисертационния труд**. Те са представени, разделени в следните тематични области: исторически ракурси (от Ньойския договор и отделянето на двата града от България до наши дни); изследвания на местни краеведи; регионални изследвания от български и сръбски учени; анализи, посветени на граничната проблематика, засягащи сходни въпроси. Важна част от източниците са и различни примери за проучвания, проведени при сходни обекти и обстоятелства. Те дават възможност за преглед на подходите и инструментариума, използван от изследователи, които са приложими за тематиката, на която се спира дисертационният труд.

ГЛАВА II МАЛЦИНСТВА В ГРАНИЧНИ РЕГИОНИ - ТЕОРЕТИЧНИ МОДЕЛИ

Основните теоретични постановки, които Глава II представя, са свързани с границите и малцинствата – основни категории, определящи перспективата на дисертационния труд. Детайлното вглеждане в особеностите на изследвания обект дава основание на дисертационния труд да изведе тези две основни характеристики, които ще дадат база на разсъжденията. Стъпвайки върху малцинствения статут на населението и позиционирането му в граничния регион, аспектите, върху които се концентрира дисертационното проучване са националната идентичност и идентичността на границата.

Т.1. Идентичността като теоретична категория представя основните теоретични концепции за предмета на изследване. Обърнато е специално внимание на въпроса за идентичността в етнологичните дебати, извеждайки на преден план фундаменталните схващания за природата ѝ на постоянно конструираща се, зависеща от заобикалящите фактори, които средата може да предостави.

Тематично разграничение между националната и граничната идентичност е направено, за да очертае явно двете гледни точки за предмета на изследване. Те представят една симбиоза на изследователския възглед, синхронизирана с реалностите на терен. Проучването е основано на някои фундаментални научни разбираня за

процеси и обекти, като това, че малцинствената идентичността на границата е конструктор, който не е статичен, а се развива съобразно обграждащата го среда, изпитвайки влияние от (най-малко) две страни.

Перспективата, произлизаща от особеностите на обекта е превъплътена и в **т.2. Идентичността като аналитична категория**, въз основа на която са определени и способите за анализ в настоящата дисертация. Обособени са в 3 аспекта – пространствен, отнасящ се до политическата граница между двете държави, граничния регион, който обособява и особените предпоставки, които това дава; социален – свързани с разглеждането на изследователския обект като група за целите на проучването; политически – определящи най-вече малцинствения статут на населението – важен аспект за разбирането на идентичността на терен.

Пренасянето на разбирането за процесите на създаване или динамика на идентичността като свързани с териториалната определеност, поставя на масата въпроса с влиянието на границата. Тя създава нов контекст, в рамките на който различните идентичности се предефинират съобразно ситуацията, в която се намират. Разделителната роля на границата може да се отвори в това, че тя създава опозиции. Те от своя страна стават нова база, в рамките на която се поставят различните идентичностни модели. Те едновременно определят и са определени от социални културни или политически обстоятелства и от контекста, в който са поставени в дадения момент. Това прави идентичността изключително динамичен конструктор, който понякога може да бъде изплъзващ се от дадени рамки, в които някое изследване се опитва да го вкара. Дискурсивното конструиране на границата и на граничната идентичност е основна отправна точка в настоящия анализ. То се определя чрез различните наративи, които съществуват за нея – споделени и утвърдени се в публичното пространство и такива, очертани и проявени в личния свят на индивидите.

Групите като аналитична перспектива за идентичността ще дадат на изследването нюанс, който ще задълбочи въпроса за структурата и границата на разглеждания обект, който представлява и представителна част за българското малцинство в Сърбия. Разглеждането на два обекта на изследване, обединени от политическата категория „българско малцинство в Сърбия“, но същевременно локализиращи на различни (макар и близки една до друга) пространства, залага допълнително предизвикателство пред проучването – да обобщи доколко тази общност представлява група, по какъв начин се конструира/поддържа нейната цялост и какви са нейните граници.

Нареждайки се до пространствените и социалните фактори, политическите изчерпват темата за специфичността на обекта на изследване. Включването на Димитровград и Босилеград в политическата категорията „малцинствени градове“ поставя въпроса за ролята, която това играе в живота на общностите и отношенията, които създава с двата заинтересовани политически конструктора – Сърбия и България.

Многопластовият характер на анализа предпостави търсене в множество посоки, тъй като проучването засяга различни нива от различни категории, съответно комбинацията от няколко подхода предполага постигането на най-добри резултати. В заключение, така определените особености са използвани за избиране на адекватни подходи на изследване, следващи разбирането за динамичността на границите и граничните зони като конструкти.

ГЛАВА III ГРАНИЦИ И МАЛЦИНСТВА – ИСТОРИЧЕСКИ ДИНАМИКИ В ДИМИТРОВГРАД И БОСИЛЕГРАД

Третата глава от дисертацията прави детайлен преглед на обекта на изследване в хронологичен план (обхващайки периода 1919-2000 г.), представен предимно чрез похватите на историческия метод – писмени свидетелства, анализи на документи, но частично използван е и етнографският метод - основавайки се на спомени на някои от информаторите, събирани на терен. Основен въпрос, на който се опитва да даде отговор главата, отразявайки и втората поставена изследователска задача, е каква е динамиката в исторически план на категориите „гранично“ и „малцинствено“, оценени като двата фундаментални фактора, определящи общностния живот на двата града.

В т.1.Димитровград, Босилеград, Западните покрайнини главата обръща внимание на уточняването на въпроса с термина „Западни покрайнини“. Представени са зараждането и разбиранията за обхвата на понятието. Базирайки се на теренните резултати, обаче, авторът обосновава възгледа за неизползване на термина в настоящата дисертация. Двата града са представени отделно, в светлината на собствените си специфики.

Останалата, основна част от главата, проследява хронологично събитията през последните почти 100 години. Този преглед има за цел да покаже: от една страна – границата през призмата на историческите периоди и обстоятелства, очертаващи важноста, която властта има, чрез простиране на своята юрисдикция не само върху пространството, но и върху хората; от друга страна – малцинствения статут и динамиката, която той преживява, преминавайки през различните периоди (и държави), в които българското малцинство живее.

За анализа на промените в „живота“ на границата е използван възгледът на Михаел Бауд и Уилям ван Шендел за т.нар. жизнен цикъл, определящ 5 етапа (детство, юношество, зрялост, зalez и отмиране) на граничните отношения. Придържането към тази класификация е частично, тъй като предложените етапи предполагат донякъде едно линейно, последователно и устойчиво развитие на една граница и гранични отношения, което не важи за настоящия случай. Тя обаче задава отправна точка за рамкиране на процесите, които представляват отражение на различни етапи от историческото развитие. Представянето на малцинствената проблематика следва

логиката на настъпилите в категорията промени, отчитайки факторите и последиците от това.

Първата фаза, разгледана в **т.2.Границата между двете световни войни – установяване, затвърждаване, отмяна**, характеризира малцинствения въпрос (или липсата му) с концепцията за „триединен народ“ – сръбско-хърватско-словенският, към който са причислени всички поданици на Кралството включително и българите. Границата можем да оприличим като бурно преминаваща в различни фази, наблюдавайки елементи на първите 3 от тях – детство, юношество и зрялост. Т.нар. „детски период“ на границата се отнася до годините непосредствено след нейното установяване и се характеризира със съществуващи мрежи, модели и връзки през границата. Не може да се сложи рязка граница, обозначаваща неговия край и началото на следващия – т.нар. юношески период, или третия - зрелостта. Тези 20 години (до 1941 г.) представляват смесица от елементи, характерни и за 3те фази в класификацията. От една страна, мрежите и връзките не отмират бързо, но от друга социалните отношения са повлияни от границата и нейната непропускливост. Икономическите такива също. Границата същевременно става „неотречима реалност“. Затова тази фаза е обозначена като смесена и преходна.

Т.3. Българското управление и Втората световна война показва краткия период (1941-1945), в рамките на който населението живее в границите на българската държава. Въпросът за малцинствения статут не е на дневен ред, а дискусиата за границата в този исторически период не съществува толкова интензивно в общественото пространство, тъй като границата сама по себе си я няма. Тя изчезва, за да остави след себе си нова, намираща се по на запад такава, макар и съществуваща във военно време.

Т.4.Отново в изходни позиции. 1945-1992 г. разглежда един изключително комплексен период, в рамките на който двете категории динамично се развиват. С края на войната Димитровград (тогава Цариброд) и Босилеград попадат в новосформираната Федеративна Народна Република Югославия, в която българското е официално признато малцинство. Такова остава и до началото на 90те години. Юридическият статут обаче не отразява съдържанието на категорията, което се променя спрямо идеологически и пропагандни фактори, зависещи от динамичните двустранни отношения между Югославия и България. В този смисъл, малцинственото самоопределение и идентичностни нагласи и видимите им изяви са: насърчавани, нелижирани, постепенно ограничавани. Границата и граничните отношения се развиват също, базирайки се на споменатите двустранни отношения. Така, периодът между 1945 и 1948 г. може да бъде определен като връщане в началото на „детския период“ на границата. Скокообразното развитие и наследството на междувоенния период, обаче, влияе така, че следващата фаза, в която границата навлиза (след 1948 г. и разрива между Югославия и СССР, респективно и България) , е тази на зрялост. Границата

става истинска социална реалност и „социалните отношения следват нейната линия, а не я пресичат“ (Baud & Schendel 1997:224). Въпреки различните условия, в които населението от двете страни на границата живее и съответно различното ниво на достъп и възприятие, което то оформя, периодът 1948-1992 г. може да бъде обозначен като своеобразна „зрялост“ за българо-югославската граница.

Т.5. 90те години на ХХ век – войни и предизвикателства представя състоянието на общността в периода на войните за разпадане на Югославия. Малцинственият въпрос на българите се „лута“ между обвинения в иредентизъм и известната демократизация (плод на разместването на политическите пластове в държавата), в рамките на която общността създава първата си политическа партия – Демократичен съюз на българите в Югославия (ДСБЮ), културен център КИЦ, а също така става обект на образователна политика от страна на България. Макар и противоречив, периодът на 90те години утвърждава статута на малцинството като такова и полага основите на институционалното му развитие и отношения с България за следващите десетилетия. Границата и функцията ѝ през този период могат да бъдат оценени като амбивалентни. От една страна, по презумпция, имайки предвид наложеното от ООН на Югославия ембарго, значимостта на съществуването на границата става фундаментална – тя трябва да стане бариера за комуникациите (търговски, културни, икономически). От другата страна остава реалната ситуация, в която изпада граничният регион по време на санкциите – границата „преставя“ да съществува – заместена е от безконтролна нелегална гранична търговия, която обезличава практически властовата и ограничаващата ѝ функции. Това дава основание за категоризация на периода, макар и противоречиво, като т.нар. *declining border* или „залезът на границата“.

ГЛАВА IV БЪЛГАРСКОТО МАЛЦИНСТВО В БОСИЛЕГРАД И ДИМИТРОВГРАД ПРЕЗ ХХІ ВЕК – ПОЛИТИЧЕСКИ ФАКТОРИ, ПРЕДПОСТАВКИ И ОБСТОЯТЕЛСТВА

Глава IV се фокусира върху политическата промяна, настъпила в държавата след падането на режима на Милошевич през 2000 г., за да постави основа за разсъжденията относно промени и тенденции, които се наблюдават в обществото. Те неминуемо рефлектират и инициират едни или други процеси, които се наблюдават при българското малцинство.

Т.1. Политика и общество след 2000 г. започва с обрисувването на политическите промени, настъпили в Югославия след 2000 г. с преминаването на страната към демократично управление. Важните акценти са свързани с промените, които настъпват в аспекта на политиките спрямо малцинствата. Разгледани са двата Закона (от 2002 и 2009 г.), регулиращи политическите и институционални нововъведения, които държавата прилага. Представена подробно е и институцията Национален съвет – ръководен малцинствен орган, въведен със Закона за защита

правата и свободите на националните малцинства от 2002 г., чрез който дадено малцинство може да упражнява правото си на културна автономия.

Т.2. Българското малцинство в контекста на политическите обстоятелства след 2000 г. проследява прилагането и възприемането на гореспоменатите закони и промени в политическия и обществен живот на българите. Анализът акцентира върху политическите партии на малцинството и тяхното участие в политическия живот; особеностите на локалната власт в двата града, отразена през „погледа“ на местните избори, проведени през последните 15 години; мястото на институцията Национален съвет на българското малцинство; на последно място се разглеждат и гражданските и културни институции на малцинството и тяхната роля за общността.

Засегнато е и отношението на България спрямо малцинството. **Т.3. Политика на България спрямо малцинството** разкрива основните параметри, по които българската държава провежда своята политика по отношение на българите в днешна Сърбия. Разгледани са въпросите за придобиване на висше образование чрез обучение в България, получаване на българско гражданство, подпомагане чрез програми и финансиране на съхраняването на българската култура.

Ситуацията, която е център на настоящата дисертация, представя една малцинствена група, намираща се на границата отвъд своята родна страна. Това само по себе си „произвежда“ типична предпоставка за конфликт между 3те елемента на класическата според Роджърс Брубейкър триада – малцинство, „външна“ родна страна и приемаща страна. Допълнителен катализатор представлява локацията на малцинствената група – на границата между двете държави. Именно заради това **т.4 Малцинството между България и Сърбия** проследява и анализира предпоставките за иредентизъм от страна на заинтересованите страни – малцинството от една страна и „външната“ родна страна България, от друга и дава оценка за потенциала на подобен стремеж. Анализът се базира на типология, изработена при сходни проучвания на други учени (Доналд Хоровиц, Юлияна Фюзеси), измерващи вероятностите за активиране на иредентистични настроения. Резултатите показват частични благоприятни предпоставки за развиване на склонност към иредентизъм от страна на малцинството. Те обаче са недостатъчни сами по себе си, тъй като: от една страна важат само за единия обект, а от друга – не представляват критична маса от фактори, които биха могли да породят конкретна инициатива. Позицията на родната страна можем да обобщим като несклонна. Липсата на стремеж към териториално откъсване, какъвто не е проявен нито от България, нито от общността, води заключението натам, че статуквото, такова, каквото е, свързано с границата, е константно и решенията за подобряване на положението на малцинството трябва да се търсят в неговите рамки.

Последната **т.5 Българското малцинство в статистиката** има за цел да направи плавен преход към изместване на перспективата от „поглед отгоре“ към концентриране върху гледната точка на самата общност. Количествените измерители

като този не са типичният инструментариум, с който си служи етнологията, но в този случай данните ще представят една интересна картина, който ще бъде коментирана в статистически, но и в политически смисъл. Разгледани са резултатите от преброяванията през 2002 и 2011 г. От една страна, те показват набор от разнообразни идентификации – българи, сърби, югославяни, т.нар. неопределили се. От друга – показват диференциация между категориите майчин език и националност. Според статистиката (общо) и през двете години повече хора са се самоопределили с българска национална принадлежност, отколкото тези, говорещи майчин език български. Освен това, преброяванията ясно открояват и различните тенденции на самоопределение, наблюдаващи се в двата града. В този смисъл, тук се поставя и началото на разграничителния подход между двата града, развит обстоятелствено в Глава IV.

ГЛАВА V ПРОЯВЛЕНИЯ НА ИДЕНТИЧНОСТТА

Глава V представя изследователския поглед върху проявленията на идентичността в Босилеград и Димитровград, наблюдавани на терен. Специфичната ситуация на двата града, определена от малцинствения и граничния фактори, оказва своето влияние в идентичностния профил на населението, оказвайки се среда за развитие на многопластови и сложни идентификации.

Т.1.Българската идентичност е най-яркото и видимо проявление на идентичностната картина. Тя представлява най-всеобхватният аспект на национална идентичност, който се наблюдава в двата града. Изхождайки от емпиричния материал, за целите на изследването, бяха обособени няколко тематични области/маркери, свързани с изявяването на тази идентичност. Те произлизат от влиянието на факторите, разгледани до този момент – политически, исторически и обществени. Маркерите са достатъчно всеобхватни, засягащи по един или друг начин всички представители на общността. Образование на български език, българското гражданство, паметта за Ньойския договор и поставянето на границата, статусът “българско малцинство” и културните прояви определиха кръга от „маркери на българското” в Босилеград и Димитровград.

Подходът към тяхното разбиране включва двуслоен анализ. Той се състои, от една страна, в представяне на външен поглед по всички тези въпроси, изразяващ се в т.нар. дискурсивните модели, циркулиращи в публичното пространство по всяка една от 5те области. От друга страна, социалните практики (в конкретния случай на дисертационното изследване) имат ролята на контрапункт, извлечен с помощта на теренния материал, а резултатът от тях в известна степен деконструира представите и представя една по-различна реалност. Този двуслоен анализ беше обусловен от наблюдаваните на терен разминавания между двете категории.

Противоречивата същност на тези маркери очертава и картина на противоречиво състояние на идентичността, свързана с тях. Това определи и следните ѝ

характеристики: гъвкава, контекстуално зависима и не на последно място – опционална. Така представените изводи дават възможност на изследователя да включи в списъка с фактори, влияещи върху формирането и динамиката на идентичността и границата.

Значими за изследването се показаха и **югославянското (т.2), сръбското (т.3) и регионалното (шопско – т.4)** идентичностни проявления. Те са по-скоро частични такива и в зависимост от контекста играят ролята на маркери, спрямо които се отъждествяват някои от „другите“ в общността. Тежестта им спрямо по-горе разгледаната българска идентичност обаче не може да бъде сравнявана – те са отделни прояви, допълващи пъзела от разнообразие на българо-сръбската граница. Тяхното представяне няма за цел да изтъква противоречие – напротив – те са разгледани като паралелно съществуващи в общността – извиквани на преден план в зависимост от историческите и политически обстоятелства.

На последно място, **т. 5. За ролята на границата** разглежда влиянието на граничното местоположение. Тя и динамиките, които “причинява” в региона през целия ХХ век, се оказват предпоставка, която не може да бъде пренебрегната. Съществуването ѝ е извеждано на преден план през предишни десетилетия от различните режими и политики (разделяйки “националния” или “идеологическия” друг, в зависимост от приоритетите на властта от двете ѝ страни), докато през ХХІ век това не се наблюдава толкова изострено. Въпреки това наследството, което дългогодишното маркиране на „тук“ и „отвъд“ оставя, оказва своята роля в съвременните прояви на идентичността.

Заклученията, свързани с дву/многозначността на идентичностните прояви и трудността в определянето на съдържанието и проявлението на категориите „българско“, „югославянско“ и „сръбско“ изискват обяснение, което именно ролята на граничното положение може да даде. Така, показаната многозначност и разнообразие на идентичностите на национално ниво е определена от специфичната позиция, което това население се намира – граничната област, в която влиянието от различните страни е винаги силно. Излизането на преден план на една или друга черта или характеристика е в голяма степен зависимо от контекста, като това препраща към концепцията на Глория Анзалдуа за „сандвич между две култури, колебаейки се между всички три (б.а. включително собствената)“.

ГЛАВА VI ИЗМЕРЕНИЯ НА ИДЕНТИЧНОСТИТЕ В ЛОКАЛЕН АСПЕКТ. ВИДИМИ И НЕВИДИМИ ГРАНИЦИ. ИНТЕР- И ИНТРАГРУПОВИ ОТНОШЕНИЯ

Последната глава от дисертацията е посветена на въпрос, намерил място в темата по-скоро вследствие на резултатите от теренните проучвания, отколкото на предварително заложен тематичен план. Очерталите се различия между двата града

(във възгледите един за друг и в развитието на различни процеси) даде възможност на изследователя да постави въпроса за диференциация между тях.

Т.1. Границата представя ключовата тук концепция. В нея е направен разбор на проявленията на границата в дисертационния труд. Това са, от една страна – българо-сръбската политическа граница, наричана още „видима“ в изложението, а от друга – тази, открила се с оглед на установени различия, наричана за целите на изследването в противовес – „невидима“. Те, разбира се, раждат опозиции, представляващи аспекти на между- или вътрегрупови отношения, които са се формирали в проучваните градове и са наблюдавани от изследователя.² Първата, обособена от т.нар. видима граница, е „тук-отвъд“. Т. нар. „невидима“ граница се проявява в аспекта на противопоставяне между двата града – Димитровград и Босилеград.

Т.нар. видима граница и опозицията, която създава, е разгледана в **т.2. Видими граници и опозиции**. Това е свързано с категоризиране и рамкиране на отношенията между българското малцинство и България. Те представляват комплексен конструкт, очертан и на практика опосредстван от границата. Двете плоскости, в които това се превъплъщава – дистанцираното (спрямо България, като цяло) и непосредственото (спрямо локалната общност отвъд) – оформят една концепция за пространството „отвъд“, която има функцията да покаже не толкова това какъв е другият, този от „там“, колкото да покаже, че тези „тук“ не принадлежат „отвъд“.

Процесът на демократизиране през последните 15 години, засегнал и двете държави България и Сърбия оказват своето влияние и на границата. Този процес е с видими резултати за българите (както и за жителите на двата града, притежаващи български паспорт). Донякъде обаче се оказва стъпка назад за Босилеград и Димитровград. Сравнителният анализ показва също, че макар и парадоксално, за тях границата в периода на 60те-80те години на ХХ век предлага повече възможности за трансгранична комуникация, отколкото сега, особено в случая на Босилеград.

Тази видима граница донякъде превръща общността е общност на „различните“ – различните от тези в държавата, в която живеят и различни от онези в държавата-майка. Това е общата нишка, която свързва общностите на Димитровград и Босилеград. Общата историческа съдба обаче има своите вариации и съответно различни измерения, тъй като тя се съотнася и към различните условия (политически, икономически и географски-комуникативни), в които двата града съществуват през годините. Това е и основният акцент на **т.3. „Невидими“ граници и опозиции. Босилеград и Димитровград – между „горе“ и „дъле“**.

---

² Проблемът на така очертаните опозиции е, че описани по този начин, те предполагат някакъв идеален тип, който е противопоставен на друг идеален тип. На практика, такъв не съществува и за целите на изследването тези категории се разглеждат като етикетизирани по този начин. В хода на разсъжденията обаче ще бъде представен и контрапунктът на тази теза, свързан с множествеността и нееднозначността на тези категории и ще бъде коментирана сложната им съставност

„Общата“ съдба на двата града започва с отделянето им от България по силата на Ньойския договор. Този политически акт вкарва в употреба и общия възглед към Босилеград и Димитровград, които до онзи момент не са принадлежали никога към една (регионална) общност (изключвайки принадлежността им към една държава). Неглижирането на тези регионални различия за сметка на по-значимото политическо събитие, каквото е драматичното отцепване на тези краища от България (и продължаващото и до днес разделение), взема превес в обществения дискурс и ги поставя на една плоскост. Въпреки това обобщаване на генерално, държавно и политическо ниво, регионалните специфики, които ясно показват ориентацията на двете общности, продължават да изграждат свой пласт от влияние. Тези различия се проявяват в: конкретни мерки и политики на сръбската (югославската) държава спрямо двата региона; езика/диалекта на общността; миграционния профил на населението; локалните политически специфики.

Показателни са и възгледите на представителите на единия град за другия и обратното. Те могат да се обобщят в две насоки – от една страна – отразяват пропорционално отношението на едната общност към другата – параметрите, изразени като различие на другия спрямо собствената общност, са признати и от него и обратното. Второто важно заключение е свързано с изразяваните различия относно отношението към България – от показаното Босилеград се очертава като „по-ориентиран“ към нея. Това е видно, от една страна, от подобни мненията, пряко изказани в Димитровград, а от друга – от съжденията от Босилеград, съдържащи донякъде оценъчност, за по-мощното състояние на „сърбизирането“ в Димитровград.

Липсата на единство между двата центъра по границата е очевидна и се изразява многопосочно – от липсата на инициране на диалог, до пасивността при (наложени от обстоятелствата) общи инициативи. От друга страна, политическото противопоставяне на местните лидери/елити ражда разделение, което е на база собствени интереси и в неговия обсег попадат множество процеси, важни за общността. Важното заключение в случая е, че така разглежданите отношения говорят за противопоставяне в рамките на един конструкт, принципно разглеждан като едно цяло – т.нар. „Западни покрайнини“.

В Заключението на настоящата дисертация се извеждат следващите моменти:

Политическите промени в Сърбия след 2000 г. създават нови условия за живот на българското малцинство, както и на междугруповите взаимоотношения, и като такива, създават база за преосмисляне и динамика на идентичностите. Особена предпоставка за това е и границата и граничното положение. Така, този период от 15 години (до 2015 г., когато бяха проведени последните теренни проучвания) показва развитие във възгледите спрямо възприеманите за устойчиви категории, като идентичност и самоопределение.

Интересен в този смисъл, на първо място, е очертаният от проучването съвременен *характер на обекта* на изследване. До известна степен той отразява общите тенденции, валидни за двата града – от отдалечения във времето Ньойския договор до процесите, развиващи се в днешно време. Общата съдба, сходни процеси и политики залагат контекста, в който и двете единици на изследването Босилеград и Димитровград се развиват. Те играят ролята на обединителна нишка, която позволява до известна степен и обобщаване на някои общовалидни тенденции:

- На първо място, *политическият живот* на българското малцинство до голяма степен е маргинализиран в своя Изток (от гледна точка на държавата, в която живее) и представлява отглас и функция на цялостния политически процес в държавата, без малцинственият оттенък да играе особена роля. Политически партии на българското малцинство съществуват, но от значение биха били тяхната активност и релевантност за местните политики. Тези функции са обаче на практика negliжирани и правят съществуването на споменатите партии предимно бутиково и символично. Поглеждайки ситуацията на местно ниво, става ясно, че съществуването на т.нар. български партии не е от голямо политическо значение за малцинството, тъй като те почти не участват в управлението в общините и в този смисъл практически не се оказват масово припознати от малцинството като политически субект, с който да се идентифицират. Особено изострена е липсата на влияние на някоя от тези партии в Босилеград, където местният кмет (от партия ДСС (Демократска странка Србије) до края на 2015 г.) се превръща в несменяем през целия XXI век.³
- Междинното положение между България и Сърбия, в буквален и преносен смисъл, поставя малцинството в ситуация на адресат на различни видове *политики от двете страни*. От позицията на малцинство в Сърбия, от законите и договореностите на страната са му осигурени различни институционални (Национален съвет) и образователни (обучение на български език в училищата) възможности (и в сравнение с предишни исторически периоди). Те обаче не се оказват успешно приложими на практика: Националният съвет на малцинството е частично и спорадично припознаван като полезна и функционираща институция сред населението, а обучението на български език е по-скоро изключение, отколкото масово правило в училищата в двата града. Що се касае до политиката на България, тя до голяма степен се припокрива с тази към всяка друга българска общност в чужбина, като по този начин рядко успява да отрази специфичните нужди и условия, в които се развива малцинството. Изводът,

---

³ Говорейки за назначимостта на споменатите партии на национално ниво, ситуацията донякъде е обяснима с относително малкия брой население и в този смисъл на тази сцена то трудно може да има влияние или активно участие в управлението на страната..

който се налага, е, че политиката и на двете страни следва линия на общите тенденции спрямо малцинствата (от гледна точка на Сърбия) или българите зад граница (от гледна точка на България), а вследствие на това, няма как да бъде ефективна в много аспекти в двата града.

- *Влошеното икономическото състояние, безработицата и миграцията* са основополагащите елементи на ежедневието в двата града (а и в общините като цяло). Масовостта и всеобхватността на тези процеси бележи особено силно последните няколко години. Важна и показателна за настоящата тема е посоката на миграцията – вътрешна (към Сърбия) или външна (най-често към България, по-рядко към други страни), като тя често е зависима от други фактори. Възможността за висше образование в България до известна степен представлява отправна точка за насочване на миграционния поток към България. Липсата или закриването на разработени в предишни десетилетия производства, допълнително влошават икономическото състояние на градовете. Това е особено видно в Босилеград, докато в Димитровград, близостта му до големия ГКПП Калотина-Градине донякъде успява да компенсира тези процеси. Така или иначе обезлюдяването, застаряването и безработицата оформят общите съвременни тенденции, валидни като цяло и за цялата източна сръбска граница.

Изхождайки от така описаните характерни черти на двата града в аспекта на общи тенденции и диференциация, *идентичността* на малцинството се разкри като сложен конструкт, съдържащ в себе си нива и нюанси.

Като най-всеобхватна и следователно, основна мярка за анализа, се очерта българската идентичност. Като такава, тя беше най-детайлно разгледана, а в рамките на това бяха очертани различни противоречия, обособяващи заключения, свързани с нейния непостоянен характер. Подходът с представянето на 5 тематични полета, показателни за състоянието на българското самоопределяне, доведе до заключението, че то се конструира по различен начин в зависимост от различните контексти. Динамиката на това самоопределяне през годините (от преследвано в междувоенния период, през насърчавано в известна степен вследствие на идеологически предпоставки в периода след Втората световна война) претворява в настоящия момент една противоречива ситуация.

В разгледаните случаи дискурсивните модели представят един своеобразен идеален тип, изтъкан от примери за „съотнесеност“ и „отъждественост“ (в случая с България и българското). Практическата изява на това са: възможността за обучение на български в училищата в двата града; представители на общността, притежаващи българско гражданство; паметта и отбелязването чрез обществени прояви годишнини от Ньойския договор и отделянето от България; официалния статут „българско малцинство“ и съществуването на институцията Национален съвет на българите в Сърбия. Продължителният престой и задълбочаване в изследвания обект и процесите,

наблюдавани на терен, представиха възприемането/прилагането на практика на тези дискурсивни модели. Анализът на социалните практики, свързани с областите, очертани от 5те тематични маркера, очерта противоречив характер на споменатата „отъждественост“ с българското. Споменатата възможност за обучение на български език се използва по-скоро по изключение в училищата в двата града; притежаването на българско гражданско в голяма степен е negliжирано от общността, тъй като често се свързва с установили се корупционни практики и придобиването му нерядко не се основава на български произход; обществените прояви, свързани с паметта за отделянето от България са приоритет на едноличните усилия на местни дейци, без особен успех за приобщаване на общността в градовете; статутът „българско малцинство“, заедно с институцията Национален съвет, са оценявани по-скоро като „витрина“ на държавната политика спрямо малцинствата, докато практическата им приложимост често се състои предимно в локални политически дивиденди за дадена партия/личност, и в ползи за общността, но по-скоро с епизодичен характер.

Останалите 3 идентичностни проявления, очертани в текста – сръбско, югославянско и шопско маркираха малко или много маргинални такива, но бяха важни от една страна като контрапункт, а от друга, като пример за методите на моделиране на различни случаи. Така разгледаните три идентичности са плод на различни политически и исторически обстоятелства, пречупени през призмата на локалните особености на двата града.

Не на последно място тук трябва да се посочи и ролята на границата, в чието влияние можем да търсим логиката за формирането на разнообразието от идентичностни модели. Тя способства при указването на „тук“ и „отвъд“, но предвид липсата на рязка реална граница между двете категории, те много често се сливат и размиват. Това води до конструиране на амбивалентен характер на идентичностите, оценяван от външни наблюдатели често и като проблематичен. Те биха могли да бъдат видени като такива единствено при контакта с или в контекста на една от двете (например сръбска или българска) реалности и техните представители. В настоящия труд обаче възгледите за тази двузначност (или двуизмерност) са насочени към оценката им като възможности. Именно затова техните проявления са анализирани в контекста на тяхното зараждане – локалната общност по границата.

Разгледаните дотук общо валидни изводи представят едната страна на характера на изследвания обект. Втората паралелна линия на разсъждения е свързана с неговата разнородност. Изхождайки първоначално от понятието „Западни покрайнини“, като обединяващо в политически и исторически аспект, този възглед беше поставен на изпитание в условията на теренното изследване, тъй като то показва някои линии на разделение, невидими от дистанция. Настоящата дисертация изминава пътя до деконструиране на този конструкт на местно ниво. Това наложи и отделяне на специфично място в анализа, което да бъде посветено на този проблем. Отдалечеността

на двата града (чисто географски) един от друг, принадлежността им към различни регионални центрове (в миналото и в настоящия момент), както и различните локални ситуации обособяват една диференциация между тях. Тези фактори дават обяснение за липсата на контакти и общи инициативи, както и за очерталото се непознаване на „другия“ (и обособяването му като „друг“ на първо място). Смятам, че опита за диференциране на двете единици на изследване и поставянето им в локален, отколкото в национален (и политически) контекст, способства за по-доброто и задълбочено разбиране на процесите, появили се по границата. Също така дава възможност за отчитане, представяне и анализиране на местно ниво отделни въпроси, във връзка с които между двата града се очертават нюанси на различни позиции.

Основавайки се на постигнатите резултати и изказаните в този текст изводи, ще си позволя да допълня някои бележки относно *перспективите, които тези резултати представляват относно бъдещи подобни проучвания*. На първо място, обособените възгледи и резултати представят няколко тематични области, върху които може да бъде съсредоточено допълнително научно внимание, тъй като очертават не достатъчно проучени тематични полета. Богата на възможности за етноложко проучване потенциална тема е тази, проследяваща развитието на двата града в периода : края на Втората световна война – 90т години на XX век. Събирането и анализирането на свидетелски разкази и спомени от първо лице за живота през „югославския“ период в контекста и на идеологическото противопоставяне между Югославия и България със сигурност ще обогати проучванията посветени на региона на днешната българо-сръбска граница. Интересна се очертава и темата, свързана с преселилите се и установили се в България представители на двете общности. Тази миграция, особено в съвременния си аспект, в повечето случаи е трудова или с цел висше образование и дава добри предпоставки за анализ на механизмите за адаптация на това население. Третото възможно направление ще мотивирам с факта, че в дисертационния труд диференциращата линия между двата града беше само маркирана. Едно сравнително проучване с подобна перспектива, стъпващо на регионални елементи (и от двете страни на границата) може да има сериозни научни резултати.

Автосправка за приносите на дисертационния труд

- С настоящия дисертационен труд е представен един нов поглед върху състоянието на Босилеград и Димитровград, базиран и на историческите перспективи в изминалите десетилетия, но основаващ се предимно на събран емпиричен материал в съвременни условия; темата за процесите след началото на ХХІ век в тези два града все още не е достатъчно разработена в научен аспект, затова дисертацията може да зададе отправна точка за други подобни изследвания;
- Изследването представя в научно обръщение една тема, касаеща граничните изследвания, като също така поставя в центъра на проучването на една малцинствена група.
- Дисертацията представя в научно обръщение и емпиричен материал, свързан с периода след Втората световна война и живота на българското малцинство по границата.
- Анализът очертава нова концепция за диференцирано разглеждане на двата обекта на изследване Босилеград и Димитровград. Изваждането на всеки един от тях от контекста на т. нар. „Западни покрайнини“ може да допринесе от една страна за успешно бягство от есенциалистични традиции, а от друга – за по-детайлно запознаване със съдържанието, което всяка една от общностите на местно ниво е обособила относно различни въпрос и проблеми.
- Представят се заключения, свързани с очертаване на проблемните моменти на българската политика към една общност зад граница. Гледната точка на тези заключения беше тази на малцинството. В този смисъл настоящият анализ би могъл да послужи за промяна с цел подобряване на тази политика.
- В опита си да отговори на някои важни въпроси, настоящата дисертация задава и нови такива. Очертава нов кръг от неизследвани теми, които могат да попаднат във вниманието на научните дирения и по този начин да допринесат за допълнително запознаване с процесите, случващи се само на километри от западната българска граница.

Списък на публикациите

Неделчева, Валентина. Национални малцинства на Балканите след Първата световна война. *Сборник от докторантски и постдокторантски четения 2013*. София:ИФ-94, 2014, с. 124-139.

Неделчева, Валентина. Граница в антропологията. Първи стъпки към теоретизиране на граничната идентичност. *Докторантски сборник 2015 Традиции и новаторство. Традиционни и нови подходи в изследванията в социалните и хуманитарните науки*, София: Авангард Прима, 2015, с. 188-197.

Nedelcheva, Valentina. “Bulgaria Beyond the Barbed Wire” – Politics of Shaping the Image of the Other in FPR Yugoslavia (1948-1953). In: ed. **Dagnosław Demski, Anelia Kassabova, Ildiko Sz. Kristóf, Kamila Baraniecka-Olszewska** *Multi-mediatized Other. Visualizing Reality in East-Central Europe, 1945 – 1980*, L'Harmattan, Budapest, (2017). P. 216-233.

Под печат:

Неделчева, Валентина. “Бъдеще, в което (не)вярваме“ или за диагнозата на едни български избори. *Сборник от докторантски и постдокторантски четения 2014*. София:ИФ-94, (2017)

Неделчева, Валентина. Национален съвет на българите в Сърбия. Политики и употреби. – *Сборник от конференция „Българи в чужбина, чужденци в България – институции, организации, общостен живот“* (2017)

Nedelcheva, Valentina. “We are stuck here forever” – the question of interaction of a border town (the case of Bosilegrad, Republic of Serbia). In: **Voß, Christian.** *Studies of Language and Culture of SouthEastern Europe series, Humboldt University, Leipzig:Biblion Media* (2017)